

Nenasilje – političko djelovanje iz stava neškodljivosti

Ana Raffai ·····

(De)blokada

Nekada su, pre nego što započnu pisanje djela, pisci zazivali muze da ih nadahnu kako bi bili u stanju dovršiti započeti posao. Ja sam dijete sekularnog vremena, pa na početku ovog teksta, umjesto da zazivam muze, razmišljam o svojim blokadama. Zašto mi teško pada nesputano pisati o nenasilju? Pretpostavljam da su različiti razlozi; dva su mi najvidljivija. Prvi je nasilje oko mene. Pratimo u medijima razvoj rata na Bliskom (i daljem) istoku. Preplavljuje me osjećaj frustracije i nemoći. Nije malo pojedinaca, organizacija, mreža u svijetu koji se javno i nedvosmisleno protive tom ratnom biznisu. U SAD-u i Velikoj Britaniji (da spomenem samo demonstracije u zemljama koje su danas ratni „ovnovi“ predvodnici) pred izbijanje rata u Iraku stotine tisuća građana izašla je na ulice u najveće proturatne proteste nakon Drugog svjetskog rata, da bi nedugo zatim političko vodstvo tih država ipak napalo Irak kao da nitko od njihovih glasača ništa nije rekao. Irak je razaran, a rat se širi, i čini se kao da je svaki napor protiv napredovanja nasilja uzaludan što me frustrira i čini da se osjećam nemoćnom. Ta pljuska demokraciji ponavlja se kada više od 60 posto građana Hrvatske prema aktualnim anketama ne prihvaća ulazak u NATO, a ipak to ne brine izabrane vršitelje vlasti da nastavljaju rad na priključenju ovoj vojnoj asocijaciji. Obeshrabrujuće djeluje kad većina građana ne može navesti izabrane upravne strukture države da postupaju prema volji svojih birača. U oba primjera očito nije dovoljno jasno izraziti neslaganje. Pogotovo ne u sadašnjem trenutku koji, čini se, nije pogodno vrijeme za mirovnu priču. I nije jednostavno

plasirati u ovom kontekstu nenasilje kao realnu alternativu, a ne tek viziju bez upotrebne vrijednosti.

Blokada zbog naizgled nedjelotvorne nenasilne vizije pojačava se kada sam svjesna nasilja koje sama proizvodim. Primjećujem ga pa se grizem zbog toga, ili ga ne primjećujem pa mi je još teže kada me netko drugi upozori. Nema čistog prostora, nekog mjesta ili zajednice koja bi bila carstvo nenasilja. Nema čak niti u meni „neokaljanosti“ nasiljem, pa da bih onako „savršena“ i „nenasilna“ imala pravo zahtijevati nenasilje ili ga barem zastupati na temelju svoje nepogrešivosti.

Dakle, nemam na raspolaganju niti okruženje, kontekst koji mi osigurava da će moje djelovanje biti nenasilno, niti sam kao subjekt djelovanja lišena pogreške, da bih se, radeći na društvenim promjenama, mogla osjećati kao doživotna građanka „države mira“, koja s pozicije dovršenog stanja i s moralnim pravom nepogrešive djeluje u nekom drugom svijetu – nazovimo ga „državom nemira“. Naprotiv. Čini mi se kao da je prostor tako zasićen nasiljem te se ono smatra, ma kako bilo moralno osuđivano, „normalnim“, a ja se ovdje eto pred sobom i ovim tekstom pravdam što prigovaram toj „normali“ tvrdeći da postoji realna alternativa koja zahtjeva da na njenim osnovama počne transformacija društvenih sukoba. Pa i onda kada ta alternativa ništa bolje ne uspijeva meni koja ju zastupa, nego li možda drugima, koji/e su manje svjesni/e da ona postoji.

Stalo mi je da pomoću ovog teksta, oslanjajući se na vlastito iskustvo traženja kako u svom životu živjeti nenasilje, zabilježiti neke momente ili orijentire koji su meni korisne vodilje. Također želim sročiti u riječi neke odrednice kojima se vodim u nenasilnom djelovanju s ciljem da ovaj tekst bude pomoć onima koji su odlučili isprobati se u nenasilnoj strategiji ili da bude poticaj onima koji ga ovom prilikom tek upoznaju.

Što je nenasilje i kako počinje?

U počecima pojma postoji iskustvo. Želim se osvrnuti na one koji riječi *nenasilje* udahnuju život, tj. ženama i muškarcima koji su u konkretnim životnim situacijama ekstremnog nasilja napravile/i kopernikanski obrat i umjesto da su se nasilno branile/i, poput velike većine u svojoj sredini, izabrali/e drugi put. Taj put ovdje želimo promovirati. „Kada mi je postalo jasno da ja neću ubiti drugu

osobu, pa makar to bio jedini način na koji mogu spasiti svoj život, da radije biram da ne ubijem nego da se spasim – tada sam okrenula novi list u svom životu“, kazala je jednom prigodom osječka mirovna aktivistica koja je i počela svoj mirovni angažman usred rata u svom gradu 1991. godine.¹ Nisu je pogurale okolnosti. Jedino ukoliko prihvatimo da su okolnosti toliko prevršile mjeru, da su pomogle izoštriti antene za mogućnost proboja zatvorenog kruga nasilja, što se možda desilo Rosi Parks² kada je umorna sjela u prednji dio autobusa u M. i tako umorna odbila poštivati (nepravedan) rasistički zakon po kojem je njoj kao crnkinji bilo zabranjeno sjedati u društvo bijelaca.

U oba slučaja radi se o neposlušnosti prema zatečenom stanju, koje će većina smatrati jedino mogućim i realnim, dok će protivljenje lako etiketirati kao nerearno, smiješno, a možda i drsko. Ta tko si ti da mijenjaš naše ustaljene tokove? I u oba primjera osobe koje su odlučile da neće više prihvatiti zadane okvire, pravila igre, prihvaćaju nešto drugo: u situaciji nasilja radije trpe umjesto da nanose bol drugome. Inicijalna iskra za nenasilno djelovanje je odluka da se hrabrost „utroši“ na odbijanje nasilja. Taj napor otvara oči i duh prema novim mogućnostima izlaska iz naizgled bezizlazne situacije. No, prvi korak je reći NE nasilju.

Iz tog razloga sâm pojam *nenasilje* ima svoje opravdanje. On izražava taj prvi korak, početnu točku koja je barem u većini slučajeva NE nasilju koje nas okružuje i koje, kao naučene obrasce ponašanja i mišljenja reproduciramo. I dok god je društvo globalno gledano u velikoj većini primjera organizirano po principima nasilja, ima smisla definirati alternativu riječju koja počinje s NE nasilnoj paradigmi.

Pojam „nenasilje“ možemo interpretirati i s uskličnom intonacijom kao NEĆEMO NASILJE! PROTIVIMO SE NASILJU! – i tako prepoznati u njemu volju za nečim drugim, protest ili otpor.

* .....

- 1 Citat prema K. Kruhonja, radionica „Pomirenje u kontekstu izgradnje mira“, Miramida Plus! 9, 2001.
- 2 Rosa Parks je crnkinja, švelja koja je 1955. prekršila zakon i sjela u busu na mjesto namijenjeno bijelcima. Uhićena je zbog prekršaja, što je pokrenulo nenasilan otpor crnaca protiv rasne diskriminacije. Usp. M. L. King, Freiheit, Wupertal, 1984. str. 3.

S druge strane, većina teoretičara nenasilja zamjera pojmu „nenasilje“ što je previše izraz onoga što nećemo. Na neki način, kad god spominjemo nenasilje, promoviramo barem na razini riječi i nasilje. I ne kažemo ili malo kažemo o onome što hoćemo. Taj manjak pokušava se popraviti dodavanjem riječi nenasilje pridjeva ili imenica. Tako u francuskom jeziku postoji izraz *alternatives nonviolentes* (nenasilne alternative).³ Time je naglašeno da se radi o novim, alternativnim paradigmatama koje nenasilje nudi. U hrvatskom jeziku postoji izraz *aktivno nenasilje* koji izražava da se nenasilje ostvaruje u djelovanju, tj. u prakticiranju vrijednosti koje su sadržaj nenasilnog stava. Osim toga, pojam aktivno uz nenasilje uklanja nesporazum prema kojemu je nenasilje isto što i pasivnost. U njemačkom pak postoje dva naziva koja se najčešće koriste za označavanje nenasilja: *Gewaltlosigkeit* (nenasilje) ili još češće u obliku pridjeva *gewaltlos* (nenasilan) i drugi noviji, i po mom sudu prikladniji pojam *Gewaltfreiheit* (nenasilje), ili kao pridjev *gewaltfrei*. *Gewaltfrei* smatram prikladnijom riječju jer umjesto sufiksa „los“ koji znači „bez“/„lišen“ *gewaltfrei* ima sufiks „frei“ što znači „slobodan od“: biti slobodan od nužnosti, od upotrebe nasilja. Još jasnije vrijednosni temelj nenasilja izražava treći, najmanje korišten izraz, a to je *Guete kraft*, u doslovnom prijevodu „snaga dobrote“.

Svi ovi pojmovi stoje za dvije riječi kojima Gandhi imenuje nenasilje. Prva je *ahimsa*, sanskritska riječ koja doslovno prevedeno znači neškodljivost; ne nauditi nikome. Prevodimo je kao poštovanje, dapače, apsolutno poštovanje prema svakome i svemu što živi. Ahimsa pokriva ono što u edukaciji za nenasilno djelovanje zovemo *stav nenasilja*, *stav respekta prema drugome i afirmaciju sebe*. Drugu riječ je Gandhi sam skovao jer je u nenasilnoj borbi trebao pojam koji će označavati način djelovanja. To je *satyagraha*. Doslovno prevedeno *satyagraha* znači snaga istine. *Satyagrahi* su ljudi koji se bore zato što čvrsto stoje uz spoznatu istinu, oslanjaju se na moć ljubavi, pravde i istine te u svom djelovanju biraju nenasilna sredstva. Drugim riječima, pronalaze različite oblike borbe koji su u skladu sa stavom respekta prema drugoj osobi.⁴

* .....

3 Usp. Naziv organizacije fr. MAN (*mouvement des alternatives nonviolents*).

4 J. Semelin, Christian Mellon, *QUE sais-je? – la non-violence*, Paris, 1994., str. 7 i 8.

Povezanost političkog djelovanja i duhovnosti nenasilja

Institucionaliziran vrijednosni sustav kao što je npr. religija naglašava kako je važno povezivati vlastite etičke vrijednosti ili načela i njihove provedbe u praksi. U kršćanstvu npr. Biblija na mnogo mjesta potiče na prakticanje vrijednosti uz koje stavom prisežemo; u Jakovljevoj poslanici stoji „vjera bez djela je mrtva“ (Jakov 2, 26).⁵ Svejedno, postoji stvarnost u kojoj još nije ostvarena vizija, kada još nije u djelo pretočeno načelo. Religija dopušta taj raskorak i tumači ga teologijom ljudske nesavršenosti ili ljudske grešnosti. Ima smisla dati vremena procesu sazrijevanja jer napore ne možemo vrednovati samo po njihovim uspjesima. Slično vrijedi za nenasilno djelovanje: nitko nikada neće biti savršen na način da bi za sebe mogao reći, eto ja sam nenasilna. Radi se o nastojanju afirmacije sebe i poštovanja drugoga, radi se o vježbi koja polako postaje habitus/način djelovanja. To nastojanje opisujemo kao *zonu nenasilja* koju ostvarujem kada sebe asertivno⁶ afirmiram, a drugoga empatički⁷ poštujem. Nekada uspijemo više biti u zoni nenasilja, nekada manje.

Ipak, pored ove sličnosti s religijama, prema J. M. Muelleru⁸ nenasilje se razlikuje od religijskog sustava po tome što je za nj bitno da se ostvaruje kroz nenasilne strategije. Inače nema razloga zvati se nenasilje. Tako smo došli do drugog ključnog pitanja za razumijevanje nenasilja, a to je pitanje KAKO nešto činim? KAKO komuniciram, ne samo ŠTO je sadržaj moje poruke. Kako postižem svoj cilj? Kako sebe ostvarujem? Kako gradim društvo? Uvijek i iznova pitanje KAKO. Skrenite pažnju na diskusije u javnosti, na fokus koncentracije u razgovoru, na obrazlaganja kod donošenja odluka. U svim tim slučajevima, pažnja sudionika/ca interakcije usmjerena je na ŠTO. Na argumente, na ciljeve, na korist ili štetu... Rijetko, vrlo rijetko imate njegovane diskusije, u pravom smislu riječi dijaloge, u kojima ćete susresti osim oštroumnosti i prisebnost.

* .....

- 5 Usp. cijeli odlomak Jak 2, 14–26 kako razumije odnos stava (vjere) i prakse (djela) i kako definira djelovanje.
- 6 Asserto lat. – potvrđujem se, druga riječ za asertivnost je hrv. prodornost (usp. Rječnik stranih riječi).
- 7 Ein patho grč. su/osjetiti, osjetiti stojeći pored; druga riječ u hrv. sućutno.
- 8 Usp. Video zapis intervjua s J. M. Mueller, Les colombes de l'ombre – acteurs non-violents en Israel Palestine, izrada CANVA, Carcassonne.

Osim brzine i stanke. Osim hrpe rečenica, prostor za tišinu. Možete provesti kratko ispitivanje i promatrati bilo koju emisiju na TV pod lupom ova dva pitanja: koliko je u diskusiji važno ŠTO govore, a koliko su govornici/e svjesni/e KAKO komuniciraju. Nenasilje prepoznajem ondje gdje postoji *korelacija između puta/načina i cilja*.

To je jedno od osnovnih pravila nenasilnog djelovanja. Gandhi slikovito govori o odnosu zrna i biljke: iz zrna kukuruza ne može niknuti bukva. Ne može se nasilnim načinom odjednom stvoriti društvo mira i pravde. Jer samo nasilje sadrži nepravdu i nemir prema nekome. „Mir nije cilj nego je već sâm put prema cilju mir“⁹ – nasilje u sebi nosi nepravdu i zrno novog sukoba.

Možda zvuči neobično uopće povezati duhovnost i politiku. U našoj regiji politika se veže puno više uz kriminal nego li uz društvenoprihvatljivo ponašanje. Kombinacija politike i religije kakve poznajem u svom okruženju u velikim crkvama (katoličkoj i pravoslavnoj) obično daje kao rezultat zagovaranje populističke političke opcije (npr. nagovaranje vjernika na vjerskim okupljanjima da glasaju za stranku prikladnu političkom stavu dotičnog predstavnika vjerske zajednice) koja promovira nacionalnu isključivost, a njen politički rezultat je nacionalizam. Tako da, u kontekstu u kojem aktualno živim, radije govorim o povezivanju socijalnog djelovanja i duhovnosti. Ali postoje i druge mogućnosti. Primjeri političkih lidera kao što su Gandhi i MLK, kao i aktivista/ica koje je vodila nadahnutost nenasiljem pokazali su kako nije nužno, baveći se politikom, lagati, prisvajati, zavaravati, isprazno govoriti. Naprotiv, nije duhovnost svrha samoj sebi nego je po njihovom sudu srž politike. Potaknuti vrijednostima zalagat će se za promjene i kada za svoj angažman ne nalaze osobno koristi. I obrnuto, bez oduševljenosti ili vizije političko djelovanje je u opasnosti da bude nasilno. Duhovnost ne shvatam kao nužno pristajanje uz određen religijski kod, odnosno potvrđivanje ispravnosti crkava i vjerskih zajednica. Mislim na vrijednosti i nadahnuća koja su s onu stranu kratkoročnih uspjeha. Vjerovanje da je politički korektno biti pošten, govoriti istinu, prihvaćati demokratski put obnašanja vlasti i slušati volju izbornog tijela

* .....

9 Gandhi, *Tous les hommes sont freres*, Gallimard, UNESCO 1969. odlomak „Cilj i sredstva“, str. 149.

u suvremenom svijetu djeluje poput idealizma. U tom smislu duhovnost je poput etičkog mjerača djelovanja. No, postoji nešto što je duhovnost kao „ono što daje duh ili dah“ politici, a nalazi se i u riječi nadahnuće. Nadahnuće je moguće kada djelovanje proizlazi iz uvjerenja da je istinito i dobro ono što činimo. Tada je nadahnuće plodno tlo novih ideja za rješavanje starih problema. Svaka nenasilna akcija je jedna kreativna minijatura u mozaiku nenasilnog djelovanja. Stoga je neponovljiva. Svaka živi od svoje originalnosti. Iznenađuje i nadahnjuje za novu kreativnost. U našim politikama nema kreativnosti jer nema vjere da je kreativnost vezana uz nadahnuće, a nadahnuće uz iskrenost i poštenje. Politički angažman *satyagraha*, onih koji prakticiraju nenasilne strategije, vodi se uvjerenjem da „nas politika obavlja kao zmija koja se ovila oko tijela i koje se ne možemo više osloboditi usprkos svim naporima. Ja se želim boriti sa zmijom.“¹⁰

Strukturalno nasilje i neki orijentiri nenasilnog djelovanja

Riječ nasilje nas najprije asocira na fizičko nasilje, tučnjave, rat, eventualno psihičko maltretiranje. Nasilje za koje možemo definirati vršitelja radnje (agensa) zovemo *direktno nasilje*, bilo da se radi o fizičkom ili nekom drugom načinu nanošenja štete („škodljivosti“) ili o nepoštivanju sebe ili druge osobe. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća praksa oslobođenja latinoameričkih društava (Helder Camara/Nikaragva) kao i proučavanje sukoba (J. Galtung/Norveška) dolaze do sličnih spoznaja: osim direktnog nasilja postoji i nasilje za koje ne znamo agens, pomalo ga čine svi, jer podržavamo nepravedno uređenje ili smo dio struktura koje legalno ali ne i pravedno čine nasilje.¹¹ Neki su zbog svojih pozicija u društvu odgovorniji za to nasilje i žele postojeće stanje održati pošto u njemu dobro žive. Drugi su žrtve institucija. Oni koji su na donjem dijelu ljestvice moći također doprinose svojom pasivnošću da ostanu u nepovoljnom položaju. Hildegard Goss Mayr je prikazala nasilje u društvu pomoću trokuta koji stoji naopačke, na svom vrhu.¹² Nasilje podržavaju razne grupe i pojedinci

* .....

10 Gandhi, ibd.

11 Usp. Galtung, *Kein Zweifel: Gewaltlosigkeit funktioniert! Werkstatt fuer Gewaltfreie Aktion, Baden, 1995.*

12 Usp. H. Goss Mayr, *Evangelje i borba za mir, Zagreb 1993. str. 55 i sl.*

jer nekritički rade ono što se od njih traži; radi se o nasilju koje H. Camara zove *institucionalnim nasiljem*, J. Galtung *strukturnim nasiljem*. „Majka svih nasilja je nepravda, nepravedno podijeljena dobra u društvu“, tvrdi H. Camara.¹³

Strukturalno nasilje u zajednici/društvu čine, osim nepravedne podjele dobara, načini na koje je raspoređena moć u društvu, na koje se donose odluke, na koje se održava diskriminacija jednih nad drugim grupama. Strukturalno nasilje nije svima tako očito kao direktno. U miru je teže prepoznati ga jer zahtijeva prihvaćanje vrijednosti kao što su ravnopravnost i jednaka prava svih građana, socijalna prava, socijalna osjetljivost za slabije u društvu, pravo svih građana na rad, pravo pojedinca na izbor. Osim toga, ono je u pravilu podržano teorijama ili ideologijom koja „tumači“ kako je upravo postojeće uređenje društva ispravno. Ideologija koja učvršćuje nasilje struktura zove se *kulturno nasilje*.

Sva tri oblika nasilja su povezana: kulturno nasilje osmišljava strukturalno, strukturalno izaziva reakciju potlačenih tako da uzmu oružje i pravedni cilj oslobođenja pokušaju doseći nasiljem. H. Camara taj lančani proces zove *spirala nasilja*: nasilje države izaziva nasilje pobunjenika koje pak opravdava nasilje represivnih legalnih organa vlasti, nasilje vojske i policije nad pobunjenicima. Budući da se time ne rješava problem tlačenja, pobunjenici pojačavaju svoje nasilje, a država odgovara većim represijama. Sukob tako eskalira.

Zbog toga je jedan od orijentira u strategiji nenasilnog djelovanja pokrenuti akcije koje idu u suprotnom smjeru i razbijaju spiralu nasilja. Polazeći od poznavanja problema eskalacije sukoba i svjesni vlastite odgovornosti u podržavanju strukturalnog nasilja, nenasilni borci se nastoje fokusirati na problem protiv kojeg se bore i na sredstva koja koriste u borbi. Duhovnost nenasilja dolazi pri tom na svoje budući da se u sukobu *fokusira na problem, ne umanjujući poštovanje prema osobi protivnika*. Ključno pravilo transformacije sukoba pri tom je: „budi oštar/a prema problemu, a blag/a prema osobi“. Vrlo je ljudski i iskustvo vjerojatno većine nas to potvrđuje, da u sukobu vidim protivnika/neprijatelja kao utjelovljenje svojih patnji. Ne želim ga ni vidjeti, a u mašti bih ga najradije zbrisala s lica Zemlje. No, strategija nenasilnog otpora

* .....

13 Werkstaette fuer den Frieden, radni materijal Pax Christi 1999. str. 32–33.

gleda na svrhu djelovanja, tj. na to kako postići dugoročno rješenje problema. Dugoročno, uklanjanje vršitelja nepravde nije rješenje. Nepravdu i sve što je strukturalno podržava naš „pravi neprijatelj“. Inače će, uklanjanjem protivnika, a ne rješavanjem problema problem među nama ostati. Da je tako pokazuju primjeri promjene vođa na određenim funkcijama u diktatorskim režimima, a preživljavanje problema ostaje bez obzira što tih likova više nema. Usredotočenje na problem pomaže poput imunog svojstva protiv *mimetike nasilja* (R. Girard).¹⁴ Pri tom među sobom održavamo svoje htijenje da, koliko god protivnik nama nanosio štetu, mi njemu nećemo. Koliko god nas ne vidi kao ljude, mi njega hoćemo vidjeti kao osobu koja, doduše, čini ono protiv čega se mi borimo, ali i dalje ostaje osoba koja ima pravo na život i može se mijenjati. Mnoge nenasilne akcije koriste i neke rituale iz sfere duševnosti ili duhovnosti kao što su: molitve, meditacije, postovi, propovjedi, ili iz svjetovnijeg izvora: pjesme, humor, ples.

Kada su u Iraku krajem 2005. mučki ubili J. Foxa, britanskog quekera koji je bio u mirovnoj službi u toj zemlji, njegovi prijatelji menoniti nisu nijednom gestom izrazili svoju tugu nad gubitkom prijatelja kroz bilo koji način protunasilja.¹⁵ Nisu tražili da se „zao počinitelj/i pravedno kazni“ jer znaju da je kazna način rješavanja sekundarnih problema što samo pomaže buktanju nasilja protiv kojeg je Fox dao svoj život. Niti jednom prilikom nisu tražili osvetu i ničime nisu omalovažavali one koji su ubili njihova prijatelja mada se angažirao upravo za irački narod. Umjesto toga, stalno su podsjećali na ratno nasilje, koje podržavaju zbog svojih interesa bogate zemlje upletene u irački rat, i na terorističko nasilje, koje je ovom prvom vrlo slično u načinu i ciljevima. Podsjećali su na problem, a ne na „krivce“ i protestirali su protiv nasilja, a ne protiv njegovih protagonista. U njihovom molitvenom proglasu povodom likvidacije Foxa stoji: „Pozivamo na molitvu za sve koji trpe nasilje u Iraku, molitvu za one koji otimaju ljude iz političkih razloga ili jednostavno samo zato

* .....

14 Iz: *Que sais je? – la non violence*, prema Rene Girard, *La violence et le sacre*, Grasset 1972, str. 78. i 79.

15 Quekeri i menoniti su u našoj regiji najpoznatiji pripadnici historijskih mirovnih crkava. Taj pojam obuhvaća crkve proizašle iz reformacije (16. st.) koje su eksplicitno u svom vjerovanju uključile kršćansko nenasilje.

da na njima zarade novac, na molitvu za one koji nisu htjeli ostaviti na cjedilu ljude u Iraku.“¹⁶

Otpor ili obrana

Svako nasilno ponašanje na neki način je „zarazno“: u iskušenju smo na udarac odgovoriti istom mjerom pozivajući se na pravo nevine žrtve. No, koristeći to pravo zapravo postajemo sve sličniji onome protiv koga se borimo, pa se s vremenom legitimno nameće pitanje: a s kojim pravom tražimo sućut treće, nepristrane strane, ako smo sve sličniji svom protivniku po svom načinu borbe. Neke orijentire u borbi protiv strukturalnog nasilja mogu pružiti pojmovi *obrana i otpor*.

Nenasilne akcije radije koriste pojam OTPOR za svoje djelovanje, vojske obično pojam BRANI. Svjesno koristim riječ borba za oba načina djelovanja jer imaju sličnosti: oba zahtijevaju pripreme i organiziranost. U oba slučaja organiziraju se grupe i imaju svoju strategiju djelovanja, ciljeve, analize kako ih ostvariti. I u obrani kao i u otporu protagonisti treba da budu srčani i hrabri jer u obje situacije postoji rizik da čak izgube život. A opet, veliku razliku čini ono što je odmah vidljivo, a to je korištenje ili odbijanje da se koristi bilo koje oružje kao sredstvo borbe.

Razlika je i u tome što se obrana tumači kao odgovor na napad. Time što je jedna strana napadnuta, ima pravo da se brani. Oni koji se brane nalaze objašnjene za svoje ponašanje u djelovanju, odnosno, u nepravednosti drugoga. Postoji li nepravedna obrana ili pravedni napad? Prvi je napad, onda slijedi obrana. Otpor traži opravdanje u razlozima koji su njemu imanentni. Može, ali ne mora biti drugi korak na prvi korak napada. Pružamo otpor i tako djelujemo radi vrijednosti do kojih nam je stalo, radi svijesti o pravednosti i nastojanja oko promjena nepravednih stanja.

Zato ugroza kod obrane dolazi od druge strane, s kojom se, barem dok traje obrana, ne smije komunicirati. Naprotiv, kada se radi o otporu, nenasilna

* .....
 16 Citat prema e-mail vijesti od 11.3.2006. razaslao je Njemački Menonitski mirovni komitet (dmfk.menno.peace@t-online.de)

komunikacija je jedno od osnovnih sredstava djelovanja. Komunikacijom utječemo na protivnika, komunikacijom utječemo na javnost želeći zadobiti njenu naklonost. Obrana pretpostavlja pravednost naše strane, nepravednost (jer su napadači) protivnika. Zato je teško danas, nakon rata, priznati svoju nepravednost kada smo uvjereni da se branimo. Konstrukt obrane vraća na bijes prema neprijatelju, bijes da smo bili napadnuti, bijes zbog nepravde da je netko ušao u naše živote, naša sela, naše kuće, naše dnevne boravke i dirao ono što pripada nama, a NE njemu.

Otpor u pobrojanim situacijama okreće pažnju prema tome da je problem u ulaženju, a ne u tome tko je ušao. Zato ne smatra pravednim da itko ulazi, niti napadnut, niti onaj koji se brani. Da je rješenje u zadovoljenju potrebe da imamo svoje sigurnosti u svom prostoru, njegovanju svojeg života i svog identiteta. Da je rješenje u tome da put/način dolaska do rješenja ne bude kontradiktoran tom rješenju. Da je moć već sada u onima koji mogu ne rušiti kada tvoje ruše i ne izganjati kada tebe progone. I zbog svoje vjere/vrijednosti koje slijede. I zbog svoje vidovitosti strategije: otpor zna da iza rata dolaze računi na naplatu. Zna da obrazac destrukcije protiv neprijatelja destruiru i one koji vrše nasilje.

Nenasilje ili nasilje: izbor, a ne nužnost

Teško je demitologizirati obranu sve dok je općeprihvaćeno mišljenje da napadnuti imaju moralno pravo da se late nasilnih metoda kako bi se obranili. Nije popularno, katkada zvuči kao suludo ili bezobrazno, zastupati tezu kako je svako, pa onda i nasilno ponašanje u obrani, stvar izbora. Ova tvrdnja počiva na logičkom razmišljanju da slobodna, mentalno kako-tako zdrava odrasla osoba ima u svakoj situaciji svoga života priliku odlučiti se što će učiniti, pa i kada je ta sloboda tako sužena da je izbor vrlo siromašan. Pozivanje na izbor nema za cilj okriviti one koji su oružjem branili sebe, svoje obitelji, ono što im je vrijedno; neki bi to zvali svetinje. Argumenti koje ću navesti o izboru nasilja, a ne njegovoj nužnosti su protest protiv ideologije koja je imanentna zapadnoj kulturi (usp. kulturno nasilje) koja *veliča, legitimira i legalizira nasilje* (usp. J. M. Mueller).¹⁷ Ne iritiraju ljudi koji su pucali. Ali se smijemo protiviti onima koji

* .....

17 Usp. videomaterijal *Les colombes de l'ombre*.

često, sami očuvani od nasilne obrane, druge na nju navode. Pri tome pričaju da žele mir, ali tvrde kako mir nije moguće doseći jer oni procjenjuju da je nasilje neminovno. Iritira me bijeg od suočavanja sa vlastitom odgovornošću, propagiranje junaštva koje je valjda samo u filmovima dobro i pravedno. Ni u jednoj državi bivše Jugoslavije u medijima, koji su više-manje isti oni koji su bili aktivni tijekom rata, nije kritički propitana ideologija nužnosti nasilja. Malo je poznat i sam pojam kulturnog nasilja.

Nenasilni stav je protest protiv podrazumijevanja da je oružana obrana neupitna, pa makar gledamo i suživimo nakon rata sa svim posljedicama ratnog nasilja, od psihički istrošenih branitelja, do silovanih žena, od iščupanih obitelji do siročadi, od potrganih veza i razorenih sela. Kao da iskustvo rata nije podučilo da naprosto osudimo nasilje, umjesto da se protivimo samo „nepravdom“ nasilju. Nije li argument o nužnosti nasilne obrane u suštini odraz uvjerenja kako je nasilje efikasno. Ovu vjeru valja raskrinkati kao lažno pouzdanje. I kao oprečnu religijama koje egzistiraju na našim prostorima. Bez obzira na to što same religijske institucije nisu predvodnice u promociji nenasilja u svojim zajednicama. Promocija nenasilja je protest protiv gluposti u kojoj ponavljamo iste gubitke. Nismo žrtve fatalne sudbine koja nas veže uz predodređeno nam ratovanje. Od onih koji su sami ratovali, po mom sudu više odgovornosti nose za održavanje vjere u nužnost nasilne ali „pravde“ obrane oni koji i dalje proizvode misli, naše slike u glavi, kako tobože nema druge do li pravednog rata, zajedno sa svima koji odobravaju njihove ideologije, a mislim da su još uvijek većina u našim društvima.

Reakcija ili inicijativa

Inicijativa je pojam koji pobliže definira što je to izbor. Kažem li izbor, istakla sam ono ŠTO je rezultat, kažem li preuzmi inicijativu, više sam rekla o onome KAKO doći do izbora. Inicijativa je alat nenasilne strategije. Onaj tko ima inicijativu, usmjerava. Studenti na beogradskim demonstracijama ranih devedesetih preuzimali su inicijativu razgovarajući s policijom; prosvjednici koji uvijek iznova izmišljaju načine kako da svoju poruku učine zanimljivom javnosti imaju inicijativu. U proceduri nenasilne komunikacije ona/onaj koji

otvara dijalog u ja-poruci preuzeo je inicijativu. Nenasilni otpor je način kako grupa može komunicirati svoje zahtjeve. Bez obzira radi li se o sukobu koji otpor inicira ili o otporu koji se budi na nečiji napad, ugrožavanje, svaki put je važno da nenasilno djelujući grupa ne odgovara na napad nego odgovara iz svojih zahtijeva; umjesto da se referira na ponašanje drugih/druge grupe ili protivnika, procjenjuje šta je negativno te se bori protiv negativnosti.

U biblijskom tekstu poznatog motiva „okreni drugi obraz“¹⁸ protestantski teolog Walther Wink egzegetira barem dva obilježja inicijative: *iznenaditi i afirmirati svoje dostojanstvo*. Stoljećima je tekst tumačen kao poziv na trpljenje nasilja. Wink pak, oslanjajući se na tumačenje glagola *anthisthenain*,¹⁹ u njemu vidi poziv potlačenima da se odupru time što čine nešto neočekivano. Onaj koji udara ne očekuje da će ga njegova žrtva provocirati tako da sebe izlaže. No njegovo izlaganje sadrži i veliku dozu samouvjerenosti. I još veća iznenađenja za protivnika.²⁰ Prepoznati trenutak inicijative je stvar svijesti da uopće postoji mogućnost kao pojedinac/ka ili kao grupa pokrenuti nešto novo i neočekivano. Prvi započeti komunikaciju, prvi prići. Sve drugo dodaje praksa koja stvara novo iskustvo.

JA kao polje djelovanja

Što može pomoći da, ako je to moj izbor, u sukobljavanju ostanem na putu nenasilja? Na početku ovog eseja spomenula sam neodvojivost nenasilnog stava od načina djelovanja. Svaki put mogu u sebi njegovati, osvještavati i buditi

* .....
 18 Usp. iz Matejevog evanđelja: „Čuli ste da je rečeno: Oko za oko, zub za zub! A ja vam kažem: Ne opirite se Zlomu! Naprotiv, pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi.“ (Mt. 5, 38–39)

19 Anti znači protiv, a histemi u svom imeničkom obliku znači nasilna pobuna, oružani otpor. Glagol je korišten za oznaku vojnih sukoba, trenutak kada se sukobe dvije vojske. Riječ se odnosi na potencijalno poguban izgred ili oružani ustanak. Zato Wink prevodi: „Ne uzvraćajte zlom na zlo, ili ne uzvraćajte istom mjerom“ (usp. W. Wink, „Isus i nenasilje“, Osijek 2005, str. 8 i slično.

20 Naveden je gazdin udarac roba. Okrenuti lijevi obraz znači izazvati svog gazdu da te udari, ali ne više zapešćem, udarcem koji izražava socijalno nadređenog nad podređenim robom. Da bi ga mogao udariti, gazda sada treba koristiti boksački udarac, koji je priličio samo borbi ravnopravnih protivnika.

htijenje da moj udio bude udio nenasilja. U nekim kulturama postoji vjera u moć riječi; zadanu riječ ne možeš prekršiti. Meditacije osobito ističu važnost riječi kao sredstva uprisutnjivanja. Ja bih rekla, s racionalnog gledišta, da riječ utječe na moje djelovanje ukoliko u svijest prizivam njeno značenje kao svoje htijenje. Ne mogu u svakom trenutku napetosti jamčiti za svoju nepogrešivost, ali mogu svakoga trenutka prizivati nenasilje da modificira moje ponašanje. Mi smo moćni da upravljamo svojim stavom, stav utječe na naše činjenje. Naše činjenje učvršćuje naše stavove. Mnogo puta sam susretala neku vrstu nevjerice u to koliko je stvarno moguće živjeti nenasilje. Tu skepsu kako je nerearno živjeti dobrotu, ljubav, pa onda i nenasilje ja ne dijelim. Puno radim s ljudima i kroz taj rad sam upoznala i naučila prepoznavati dobrotu i vrijednosti u njima. Mislim da nije problem u kapacitetu ljudi za dobro i za mir. Jer mislim da ga imaju. Pitanje je koliko si dajemo vremena i ulažemo u osvještavanje i razvijanje vlastitih kapaciteta; tako bih opisala *bavljenje sobom*. Koliko nam je ono važno. Vjerujem da je oduševljenje treninzima za nenasilno djelovanje umnogome posljedica činjenice da su oni prostori u kojima se dešava magija, kako je rekao jedan sudionik treninga u Makedoniji, magija bavljenja sobom i komunikacije prihvaćanja.

Kada sam u sukobu, taj kapital stečen radom na sebi jeste poklon zajednici. Njegovanje sebe kao cjelovitog bića je prostor nenasilnog djelovanja. Zajednice koje žive nadahnute nenasiljem npr. gandhijevskog tipa zbog toga imaju vreme u danu kada se zajedno mole, pjevaju, dogovaraju, sastaju, plešu, kako bi održavali ili uvećavali svoje nenasilne kapacitete. Usredotočenost na problem uz brigu o poštovanju osobe, otpor kao svijest o svojim potrebama umjesto napada kao obrane, biranje načina a ne nužda nasilja – to su sve aspekti koje možemo naći u pojmu *prisebnost*. Mislim da nastojanje oko izgradnje sebe za svoj cilj ima to da budem što češće pri-sebi. *Prisebnost* vidim kao sredstvo nenasilnog djelovanja, kao moćno stanje pojedinca, a onda kao sklad i organiziranost u grupi. *Prisebnost* vidim kao smisao, cilj nastojanja da nešto učinim. Veliko duhovno zadovoljstvo je postići *prisebnost*; iskustvo da možeš samostalno i samosvjesno upravljati svojim danom/vremenom i da, bez obzira na poteškoće koje te možda

okružuju, možeš živjeti dubinski zadovoljan, pa rekla bih i sretan, ako sreću razumijem kao podudaranje svoje želje sa onim što upravo živim.²¹

Neki primjeri nenasilnog djelovanja u regiji Jugoistočne Europe (Balkana)

Dobrobit zajedničkog nam rata na Balkanu je ucjepljenje mirovnog rada na ovim prostorima. Ipak, nakon petnaestak godina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, organizirane su grupe koje sistematski i dugoročno promiču vrijednosti nenasilja. Sam pojedinac svaki put nešto može učiniti za mir. Organizirane grupe upornim radom postaju društveni faktor. I jedno i drugo je potrebno, ne bih vrednovala organiziranost kao veću vrijednost budući da znam koliko su u mom životu i u sredini u kojoj živim značili pioniri novih razmišljanja. Utjecali su na druge ljude.

U ovom odlomku osvrnula bih se na djelovanje grupa. Skučen prostor i djelomičnost moje obaviještenosti utjecat će da će izbor biti samovoljan; poput oluje ideja sjetit ću se nekih primjera, a zanemariti druge. Unaprijed molim da mi čitatelji/ce ne zamjere fragmentarnost ovog prikaza jer mu nije cilj istaknuti jedne na uštrb drugih, nego navesti neke primjere koji ohrabruju na promjene.

U Hrvatskoj, gdje živim, djeluje od početka rata (1991) antiratna grupa Antiratna kampanja. Njene članice i članovi uspjeli su svojim nenasilnim akcijama, odupirući se deložacijama nehrvatskog stanovništva iz društvenih stanova, da 1994. bude donesen novi zakon puno povoljniji za oštećene stanare. U ratnim godinama većinom je nenasilje nevidljivo, što zbog općeg impresioniranja ratnim događanjima, što zbog sistemskog sprečavanja mirovnog utjecaja u društvu. No, i u to doba su nevladine organizacije radile na zaštiti ljudskih prava, ženskih ljudskih prava, prvim sustavnim edukacijama, izradi zakona npr. za civilno služenje vojnog roka. Sve to danas vidimo kao rezultate društvene promjene: dok je u ratu u dijelovima Hrvatske bilo riskantno kao prigovarač savijesti odbiti oružje, danas civilnu službu obnaša više od polovice obveznika i njihov broj raste. Ljudska prava su opće mjesto javnog diskursa,

* .....

21 Usp. isti korijen riječi sreća i sresti.

žene su vidljivije u javnosti. Najprije je nenasilno artikuliranje vlastitih zahtjeva u javnosti prihvaćeno u području zaštite okoliša; od protesta protiv termoelektrana u Istri, do sprečavanja naftovoda pod Jadranom u protestu protiv projekta „Alpe Adria“.

Negdje u isto vrijeme, tj. početkom rata, organizira se Antiratna akcija u Beogradu, a po mom viđenju najjači akteri antiratnog pokreta u Srbiji do danas su Žene u crnom. Zahvaljujući njima velike mirovne demonstracije za rušenje Miloševićevog režima bile su nenasilne i kreativne. Na sjeveru Srbije, u Vojvodini, organizirana je demilitarizirana zona Trešnjevac, a u Novom Sadu djeluju mirovni aktivisti kontinuiranim uličnim akcijama za prava žena i protiv ksenofobije i nacionalizma oko različitih nevladinih organizacija kao što su Ženske studije „M. Ajnštajn“ te EHO „Ekumenska humanitarna služba“. U Somboru od početka rata djeluje Somborska mirovna grupa, odnosno udruga „Ravangrad“ koja nije ni za najjačih ratnih zbivanja prekidala kontakte s partnerima u Hrvatskoj, npr. Centrom za mir iz Osijeka.

Taj Centar je već 1992. sakupljao dokumentaciju o ratnim zločinima hrvatskih vojnika u Istočnoj Slavoniji koje je prezentirao javnosti što je donedavno promatrano kao izdajnički akt. Promjenom državnog javnog tužioca ova dokumentacija postaje izvor informacija.

Za nenasilno djelovanje u javnosti potrebno je informirati i educirati građane. Od kraja rata, u Hrvatskoj postoji kontinuirana ponuda alternativne edukacije za mir. Njeni rezultati vide se npr. na mirovnim demonstracijama „Moj glas za pravnu državu“: mnogi od prisutnih moji su bivši polaznici Mirovnih studija, dio njih aktivan u organiziranju samih prosvjeda. Slično je bilo i na antiratnim demonstracijama protiv rata u Iraku. Najnoviji prosvjedi, prošle godine, pod nazivom „Matija Gubec“ uspjeli su usprkos relativno malom broju sudionika/ca ukinuti zakon po kojem su bile zabranjene demonstracije ispred Hrvatskog sabora. Konačno, u hrvatskoj policiji postoji akcija „Nasilje ne stanuje ovdje“; jedan od proizvoda je brošura koja pomaže spriječavanju nasilja nad ženama i u obitelji u kojoj između ostalog za kontakt stoje adrese i adrese nevladinih ženskih organizacija. Takvom razvoju u policijskim strukturama prethodio je rad udruga kroz edukacije i suradnju s policijom.

U Bosni i Hercegovini, osim nevladinih organizacija, postoje i pojedinci u vjerskim institucijama koji su još za vrijeme rata i pod cijenu rizika vlastitih života javno protestirali protiv rata između Hrvata i Muslimana. Drugi pak rade na promociji suživota i, premda su pojedinci, imaju podršku iz svojih redova unutar vjerskih institucija. Jedna takva permanentna manifestacija jeste zbor Pontanima iz Sarajeva koji je već ubrao priznanja svog rodnog grada premda je otprio uvrede i prijetnje što iz vlastitih redova (katolički kontekst), što iz dominantnih političkih struktura (muslimanski kontekst). No njihova strategija je bila: lično utjecati na medijske kontakte i putem njih i medija na javnost. Danas se slika promijenila i oni su ponos cijele Bosne i Hercegovine. U tradiciji franjevačke mirovne kulture danas djeluje i Kuća mira na RAMI. U Banja Luci je više godina djelovao Pax Christi i jedna od njihovih aktivnosti bila je prisustvovanje vraćanju stanova istjeranim Banjalučanima nesrpskog porijekla što je uključivalo direktni fizički kontakt s policijom, kao i s protivnicima provođenja zakona.

Vratit ću se na kraju opet u Hrvatsku u kojoj naša udruga mentorira rad i timove nekoliko mirovnih organizacija. U nekim selima, duboko oštećenim ratom, sâmo postojanje mirovne organizacije multietničkog sastava je provokacija i prva faza njihova djelovanja počinje pitanjem kako nenasilno odgovoriti na podmetanja lokalnih moćnika. Antiratne inicijative kao što je npr. izdavanje plakata u Berku u pravilu završavaju s informativnom razgovorom na policiji. Slično se desilo i aktivistima antiratnog protesta protiv Mladića u Nišu. No, primjer iz Berka mogao bi biti ohrabrenje: s razvojem organizacije i njenom prepoznatljivošću ona postaje adresa na koju su se počeli obraćati predstavnici lokalne vlasti kada im zatreba organiziranje mještana.

Konačno, nenasilno djelovanje u javnosti, po mom sudu, ima i Radio 101 kada nedjeljom predvečer emitira „bad good“ vijesti, tj. ono što se pozitivno desilo u svijetu i time je, nažalost, još uvijek iznimka među informativnim emisijama. Spomenula bih i utjecaj javnih osoba npr. glazbenika poput Eda Maajke čiji tekstovi promiču suživot i ljepotu različitosti.

Promjene koje su donijeli ovi i mnogi drugi naponi nenasilnog mijenjanja nepravednog stanja nisu samo postignuta dobit u rješavanju konkretnog

problema. One postepeno postaju opće mjesto u svijesti građana. Prije petnaestak godina nisu slušatelji na radiju tako samorazumljivo pozivali na red nevladine udruge da riješe određen društveni problem, i rijetkima je padalo na pamet obraćati se udrugama kada nisu znali gdje da traže svoje pravo. A ono što smatram osobito vrijednim u tom procesu i što si navedene akcije mogu upisati u zaslugu, jest činjenica da pojedinci koji se jednom organiziraju ili aktivno sudjeluju u njima dožive to da opća pasivnost nije vječna, kako se mogu boriti a da ne uništavaju svoje protivnike. Takve grupe i pojedinci su trajni virus nenasilja u društvu i ja vjerujem, nema protiv njih antivirusnog sistema. Oni će samo proizvoditi još sofisticiranije viruse mira.

Sažetak

Saberemo li predstavljene orijentire po kojima možemo prepoznati nenasilje, ono je „doktrina, načelo ponašanja koje zastupa odsutnost svakog nasilja u bilo kojem području... i odriče se nasilja kao sredstva političkog djelovanja“.²² Osobito je važno, u posebnoj situaciji kao što je sukob, pokazati da transformacija sukoba prati načela (ahimsa) koja podržavaju strategiju (satyagraha). Nova paradigma djelovanja ponuđena je u kulturi u kojoj dominira racionalistički pristup u komunikaciji i interakcijama. Novinu čini pristup u kojem je važno KAKO postizemo svoje ciljeve, a ne samo ŠTO nam je cilj, jer vjeruje da već sâm nenasilni put vodi prema pravednom cilju. U nenasilnoj transformaciji sukoba važno je biti svjestan da možemo i te kako biti oštri u raščišćavanju problema i blagi prema protivniku koji je i tada osoba koja ima pravo na poštovanje i očuvanje svog integriteta.

U društvenim sukobima nenasilje znači svjesno se suprotstaviti strukturalnom i kulturnom nasilju bez nadovezivanja na spiralu nasilja i time deeskalirati sukob. To je moguće ako razvijam otpor, a ne prihvaćam obranu niti u njenom vojnom obliku, niti u njenom predočavanju kako je pravedno kao žrtva uzvratiti istom mjerom napadačima. Nenasilno djelovanje ne treba moć žrtve jer počiva na svijesti da kada imam inicijativu imam i puno više šansi za rješenje

* .....

22 Usp. Larousse fr. rječnik prema *QUE sais je? – La non-violence.*

bez nasilja, nego li kada čekam da reagiram na nečiji potez. U svakoj situaciji moguće je izabrati kojim načinom želimo odgovoriti na nasilje, tj. ne priznaje se nužnost nasilja upravo zato što je neophodno osobno preuzeti odgovornost za svoje postupke kako bismo našli izlaz iz zapletenosti nasilja. Konačno, osnovni i najjači instrument nenasilja je čovjek, osoba koja jača svoje kapacitete za nenasilje radeći na sebi i posebno izoštravajući svoju prisebnost. Na tim temeljima se gradi nenasilno političko djelovanje.

S obzirom na navedene smjernice, nenasilje se odnosi na druge parametre i smješta u drugačiji kontekst nego li nasilje. Suprotno predrasudi kako onaj koji „se za pravednu stvar ne bježi i do žrtvovanja svog života“ zanemaruje pravdu, nenasilje se i te kako bori za istinu. Istinu koja nadilazi jednostranost iz revnosti nasilne borbe. Nenasilje ne treba, da bi se ostvarilo, zaboraviti u borbi za pravdu, dobrotu i mir koji pripadaju svim ljudima, pa i našem trenutnom protivniku. Nasilje se tog sjećanja treba odreći, da bi bilo efikasno. Naprotiv, treba se uvijek sjećati da se nenasilje zalaže za vrijednosti ljudskosti. Zato:

*Nije važno tko je u pravu
Nego tko je dobronamjieran.
Komu je do mira,
taj je važniji od onoga tko je u pravu.
Komu je do prijateljstva,
Taj je u pravu.
Tko ima razumijevanja,
Taj je u pravu.
Komu je do vedrine i do sloge,
Taj je u pravu.
V. Krmpotić²³*

* .....

23 Prema: Stotinu i osam, „Nije važno tko je u pravu“, 69. pjesma u knjizi broj 64.